

Vzhledem k významu oficiálních statistik (5.5) pro vymezení pojmu kriminalita patří jejich pojednání do úvodu práce.

Výrazy jako „koncepce, teorie, chápání, přístupy“ atd. autor v 6. kapitole ještě jednou rozmnožuje tím, že nabízí, tentokrát v systematickém pořadí, teorie deviace, jakoby se celý předchozí text týkal něčeho jiného.

Při recepci knihy zaráží skutečně velký rozpor mezi autorovou znalostí literatury, šíří jeho obsahového záběru a minimem vodítek, které poskytuje k čtenářově orientaci. Kdyby autor měl ještě možnost oponovat vůči určitým bodům kritiky, asi by poukázal na to, že to či ono je v knize uvedeno, a měl by pravdu. Problémem ale je, že ve smyslu hermeneutického kruhu najde jen ten, kdo ví, co má hledat, což redukuje možnost použití publikace jako vysokoškolské učebnice. Obecným teoriím tak heterogenního normativního jevu, jako jsou deviace, již věda dávno odzvonila, stejně jako představě, že o předmětu existuje jakési neutrální objektivní vědění. Různá vědecká paradigmaty produkují vědění na základě identifikace s určitým společenským zájmem, který může mít technokratickou, sociotechnologickou nebo společenskokritickou povahu (Habermas 1983), a vědec si má být svého zaměření vědom. Autorovo přesvědčení o ontické existenci deviace, kterou lze objektivně a jednoznačně popsat, předpokládá jednotný hodnotový systém, o kterém nemůže v současných moderních (nemluvě o postmoderních!) společnostech vůbec být řeči. Současné společnosti jsou založeny na konfliktu zájmů a hodnot, a proto i na sporu o tom, co má být označeno jako deviantní. Publikace navíc působí dojmem, že ji napsal autor, jenž nebyl aktivním členem té vědecké komunity, které se předmět týká a pro kterou psal. Recenzovanou práci by bylo třeba nově uspořádat, což je v tomto případě z tragických důvodů marným přáním.

Nová publikace je přinejmenším podnětem k tomu, aby se sociologie deviace konečně vypořádala s bohatstvím existujících teorií z nové, konstruktivistické perspektivy. Namísto bezprostřední identifikace s každodenním chápáním deviace se od vědy očekává analýza oněch procesů, ve kterých se různí společensky autorizovaní aktéři snaží prosadit hranici mezi normali-

tou a deviací a následně ji střežit. V takto rozšířeném zorném poli by se objevily další důležité procesy, jako jsou morální kampaně, prosazování (konstrukce) sociálních problémů, rozporná úsilí o kriminalizaci a dekriminizaci, trestně právní a zájmová politika a mnoho dalších jevů, které svým způsobem odhalují dojednanou, proměnlivou a zcela nepatologickou povahu „sociálních“ deviací.

Gerlinda Šmausová

Jürgen Habermas: *Strukturální přeměna veřejnosti*

Praha, Filosofía 2000, 418 s.

Kdo četl, respektive pokoušel se číst Habermase v němčině, bude jistě souhlasit, že to je autor těžký, místy originální a velkolepý, často však neuchopitelný až nesrozumitelný. V případě jeho prvotiny to platí dvojnásob: *Strukturální přeměna veřejnosti* je originální a pozoruhodná, místy však nesouvislá a nesrozumitelná a to jak myšlenkově, tak především stylisticky a jazykově. Vydání této knihy v češtině je proto nutně chápáno jako heroický překladatelský počín. Jeho výsledek se po několika letech čekání konečně představuje, doufáme, že nejen českým sociálním vědcům.

Překladatelé, ve snaze držet se striktně originálu a nepouštět se tak jako v případě anglického překladu do žádných interpretací, sice knihu doslovně a přesně přeložili a věrně zachovali – proč to neřici – šilený styl mladého Habermase, některé obraty se však pohybují na pokraji jazykové únosnosti. V textu se to jen hemží výrazy jako například „souvislost styku“, veřejné „rozvažování“, „subjektivita vztažená k publicitě“, sféra „sociální“, „odprivatizování“, „osobní zniternění“ nebo „vrůstání veřejnosti do oblasti konzumu“. Ale souhlasím s tím, že autorské pojmy, byť zní takto divoce, je lépe zachovat v jejich autenticitě.

Strukturální přeměna veřejnosti vznikala jako habilitační práce na přelomu padesátých a šedesátých let v obnoveném Institutu pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem. Díky dlou-

hodobému sporu Habermase s Horkheimerem však jeho práce nebyla doporučena k obhajobě a Habermas s ní nakonec uspěl až s podporou Wolfganga Abendrotha v Marburgu v roce 1962. Habermas vkládal obrovské naděje do demokratického systému prosazovaného po válce v západní zóně, a právě určité zklamání a nenaplněné očekávání ho vedly k tomu, aby si ujasnil, v čem spočívají jeho nedostatky a k jakým důsledkům mohou vést.

Habermasova pozdější díla, zejména jeho *Teorie komunikativního jednání*, učinila z tohoto sociologa jednoho z nejvýznamnějších a nejcitovanějších teoretiků druhé poloviny dvacátého století. Celým Habermasovým dílem prostupuje snaha odhalit smysl a podmínky rozumné mezilidské komunikace. Základní impuls k tomuto zkoumání vzešel právě ze *Strukturální přeměny veřejnosti*, v níž Habermas rozpracovává ideální typ občanské veřejnosti jako instituce postavené na jedinečném principu svobodné veřejné komunikace.

Vzestup a pád občanské veřejnosti

Habermasův výklad vzniku a úpadku občanské veřejnosti je koncipován jako sociologická interpretace historického vývoje jedinečné instituce raně buržoazní liberální veřejné sféry, kterou označuje jako „občanskou veřejnost“ (*bürgerliche Öffentlichkeit*). Habermas zkoumá genezi občanské veřejnosti ve třech národních variantách – anglické, francouzské a německé. Historickými předchůdci občanské veřejnosti jsou reprezentativní veřejnost, která se rozvinula v pozdním středověku jako forma veřejné reprezentace panství, a literární veřejnost, kterou Habermas chápe jako důležitý mezistupeň. Literární veřejnost, objevující se ve všech třech zemích ve formě kavárén, salonů a stolních společností, byla vždy postavena na společných institucionálních kritériích: jednalo se o diskusi soukromých osob, a přestože byl vyžadován určitý druh společenského styku, statusová rovnost nebyla nutná. Důležitá byla rovněž otevřenost přístupu – literární společnosti se považovaly za součást širšího publika, v rámci něhož má principiálně každý právo na kompetentní úsudek.

S rozšiřováním kapitalistické směny zboží a informací neboli „prvků raněkapitalistické souvislosti styku“ (s. 75), jak píše Habermas, se v polemice čtenářské veřejnosti, rozvíjející se ve vrstvě raně městské buržoazie, začíná prosazovat politická dimenze. Vznik veřejnosti v moderním smyslu spojuje Habermas od počátku také s mediálním prvkem: používání tisku ke správním účelům vedlo k tomu, že z adresátů veřejné moci, která vznikla na místě reprezentativní veřejnosti, se stalo publikum. Vše, co se předkládá publiku k posouzení, získává publicitu a kritika publika se začíná označovat jako veřejné mínění. „Nositelem publika“ je vrstva měšťanů, která je, jak Habermas zdůrazňuje, od samého počátku publikem čtenářským. Kolem „veřejných zásahů do privatizované domácnosti“ se vytváří kritická sféra a vzniká „rozvažující publikum“ (s. 84).

Občanská veřejnost jako sféra soukromé autonomie předpokládá kromě *laissez-faire* také garanci tří skupin práv: první se týká možnosti realizace společné porady a patří sem svoboda slova a shromažďování, druhá se týká svobody jednotlivce a spadá do ní osobní a domovní svoboda a konečně třetí skupina zabezpečující svobodné podnikání zahrnuje rovnost před zákonem a ochranu soukromého vlastnictví. Tato práva jsou podle Habermase důležitá – nejenže zaručují instituce a nástroje publika, ale jsou především bázi soukromé autonomie, na jejímž základě se vytváří občanská veřejnost jako společnost soukromých osob.

Základem úpadku občanské veřejnosti je podle Habermase rozšiřování byrokratického sociálního státu, který narušuje volnou konkurenci, omezuje smluvní vztahy a intervenuje do soukromé sféry. Publikum ztrácí svoji kritickou roli a úlohu protipólu veřejné moci přebírají strany, svazy a organizace. K tomuto procesu se připojuje transformace tisku v médium masové komunikace, které narušuje schopnost publika uvažovat o přečteném a pak o něm veřejně diskutovat. Slovy Habermase, publikum se stává „masou recipujících konzumentů“ (s. 273), „racionální posuzování se postupně mění v konzum“ a „veřejná komunikace se rozpadá do aktů izolované recepce“ (s. 255). Veřejnost, v moderních státech utvářená reklamou a public relations, nabývá opět fe-

událních rysů, protože „nositelé nabídky rozvíjejí okázalou prezentaci před zákazníky ochotnými poslouchat jejich rady“ (s. 298).

Deformace principu kritické publicity samozřejmě způsobuje úpadek veřejného mínění, které je v manipulované veřejnosti nahrazeno pouhou tendencí veřejně projevit souhlas. Toto „kvaziveřejné“ mínění nesplňuje podmínky liberálního modelu veřejné diskuse a principu kritické publicity, stejně tak jako mu nevyhovují ani neformální, osobní, neveřejná mínění, která existují uvnitř organizací.

Občanská veřejnost jako projekce rodinné intimity

Habermasův výklad rozkladu a degenerace veřejnosti, připomínající milieu frankfurtské školy se vším jejím kritickým patosem, je logickým vyústěním jeho knihy. Sociologicky nejzajímavějším momentem jeho analýzy však zůstává jeho teze o zrodu deliberativní veřejnosti (tento termín by možná byl vhodnějším překladem onoho nečesky a nesociologicky znějícího slova „rozvažující“) z kritického obecenstva literárních děl, které je založeno na principu nevynucené komunikace založené v intimní sféře buržoazní rodiny.

Podle Habermase je vnitřní prostor nukleární buržoazní rodiny (který vzniká v souvislosti se změnou uspořádání měšťanského domu, kde jednotlivým členům rodiny přísluší vlastní pokoj a kde na místě společné místnosti vzniká salon) místem vzniku specifické subjektivity, která je výsledkem psychologické emancipace, která zase odpovídá emancipaci politicko-ekonomické (disponování majetkem je základem soukromé autonomie, která se promítá i do intimní rodinné sféry). Tato subjektivita je založena na svobodném, dobrovolném a nenátlakovém společenství lásky a intimity. Dobrovolnost a láska spolu se vzděláním se podle Habermase spojují v jednu ideu humanity, kterou si intimní sféra nukleární rodiny vytváří sama o sobě. Subjektivita, nejněritnější prostor soukromí, je tedy, jak tvrdí Habermas, „vždy již vztažena k publiku“ (s. 115).

Co tím chce Habermas říci? V podstatě vyjadřuje jednoduchou myšlenku, že komunikační

struktury vznikající v samém jádře soukromé sféry jsou základem schopnosti sebereflexe a soudu, a tedy pramenem kritické publicity. Podle Habermase se ze specificky soukromých zkušeností rodí schopnost společného uvažování neboli „rozvažující publikum“, které odhlíží od společenského postavení a probíhá v souladu s obecnými pravidly. Výsledkem společného svobodného a nenátlakového diskursu (jehož pravidla Habermas rozvinul v *Komunikativním jednání*) je veřejné mínění, které je v ideální situaci produktem moci lepšího argumentu, a činí si tedy nárok na rozumnost.

Deformace kritické publicity je pro Habermase následkem narušení právě oněch soukromých komunikačních struktur. Tento proces Habermas vykládá jako strukturální přeměnu vztahu veřejné a soukromé sféry, jež je důsledkem omezení kapitalismu volné soutěže: tím, jak je rodina zbavována svých ekonomických úkolů, publikum soukromých osob již nemůže regulovat záležitosti svého vlastního styku. Na místo soukromého vlastnictví se dostává nová „kvaziveřejná“ sféra povolání (s. 247) osamostatňující se vůči soukromé sféře, která se redukuje na rodinu. Rodinná intimní sféra se dostává na periferii soukromé sféry, ta ztrácí privátní charakter. Habermasovými vlastními slovy, nastává proces „zespolečenšňování státu“ a „postátňování společnosti“, z obou vzniká „repolitizovaná sféra sociální“ (s. 232) a „pseudoveřejnost je semleta v zónu jakési nadrodiny“ (s. 256).

Je zřejmé, že tezi o vzájemném prolínání soukromé a veřejné sféry, jehož důsledkem je úpadek obou, převzal Habermas od Hannah Arendtové, v jejímž díle tvoří výklad úpadku veřejného prostoru jádro její antimodernistické kritiky. Jediný rozdíl spočívá v tom, že Habermasův model liberální občanské veřejnosti se konstitoval za podmínek, které Arendtová již považovala za samý vrchol úpadku.

Občanská veřejnost jako společnost soukromých osob

Ačkoli jsou kategorie soukromé a veřejné implicitně přítomny ve většině sociologických úvah a jsou klíčové pro analýzu fungování demokra-

tických institucí a pro pochopení v Čechách ne vždy přesně chápaného pojmu občanská společnost, v sociologii nebyly v podstatě nikdy systematicky vymezeny. *Strukturální přeměna veřejnosti* je spolu s Arendtové *The Human Condition* (v německé verzi *Vita Activa*) jednou z prvních knih, která se o to pokouší ještě před tím, než se těchto konceptů chopila feministická teorie. Přestože Habermas s těmito kategoriemi přímo pracuje, sociolog, očekávající výklad pojmů bude spíše zmaten.

Habermasův výklad veřejného je institucionální: veřejnost nechápe jako prostor, ale jako instituci, kterou navíc spojuje s určitou historickou epochou. Veřejné navíc chápe ve dvojím základním smyslu:

- jako sféru „rozvažujícího publika“, ať už v literární, či občansko-politické podobě;
- jako sféru veřejné moci státu, proti níž stojí právě veřejnost v prvním slova smyslu.

Parafrázujeme-li Habermase, pak hranice mezi veřejným a soukromým vede mezi státem a společností, veřejná oblast se omezuje na moc státu a soukromá oblast zahrnuje intimní rodinný prostor na jedné straně, ale i „vlastní veřejnost“ spolu s ekonomickou oblastí trhu na straně druhé (s. 91). Tato dvojakost se v „soukromé“ veřejné sféře odráží v tom smyslu, že soukromé osoby se projevují buď jako lidé (*homme*), kteří rozebírají subjektivní zkušenosti, nebo se společně radí o řízení soukromé sféry jako vlastníci (*bourgeois*) (s. 122).

Co se týče dělící linie mezi soukromým a veřejným, Habermas tedy na jedné straně překročil anachronické vnímání striktního oddělení obou sfér vycházející z antického rozlišení sféry domácnosti (*oikos*) a veřejného prostoru (*polis*), reprodukované především Hannah Arendtovou a liberálními teoretiky, na druhé straně se nedokázal zbavit přesvědčení, že občanská veřejnost funguje pouze za předpokladu existence volného trhu, a prezentovat takový model, který by odpovídal realitě současných společností. Habermasova „občanská veřejnost“, na jiných místech knihy také nazývaná jako „rozvažující publikum“ nebo „politická veřejnost“, je totiž *de facto* liberální společností raného kapitalismu, institucionalizovanou v rámci právního státu, jejíž

hlavní funkcí je kontrola veřejné autority prostřednictvím „veřejného rozvažování“ alias „kritické publicity“.

Pro výklad pojmu občanská společnost, pojmu, který se tak často používá, ale v české sociologii bohužel tak málo systematicky analyzuje, tedy Habermas zůstává nepoužitelný. Občanská společnost se dnes běžně chápe jako oblast sociální interakce nacházející se mezi ekonomikou a státem, která je složena (kromě sféry rodiny) především z dobrovolných asociací, sociálních hnutí a dalších forem veřejné komunikace. Tato sféra samozřejmě nefunguje pouze jako kritický protipól politické moci, ale především jako nástroj demokratizace všech společenských prostorů včetně politických a ekonomických institucí, který redefinuje normy a sociální role a vytváří nové formy solidarity.

Závěr

Sám Habermas podrobil své zkoumání jistě revizi, ta je obsahem rozsáhlého úvodu z roku 1990. Zde autor reaguje na některé výtky historiků a také se vyrovnává s rozsáhlou feministickou kritikou, která se na jeho hlavu sesypala především poté, co ve svém díle zcela ignoroval fakt, že jeho občanská veřejnost se institucionalizovala jako patriarchální sféra vylučující ženy z veřejné komunikace. Habermas dále připouští, že jeho diagnóza úpadku občanské veřejnosti „od publika, které kulturu prosazuje, k publiku, které ji konzumuje“ (s. 254) byla příliš zjednodušená. Sám také upozorňuje na to, že státní aparát a ekonomii chápe od té doby jako jednu systematicky integrovanou oblast jednání, což vyústilo v jeho dvoustupňové pojetí společnosti jako systému a životního světa, které prezentoval v *Komunikativním jednání*. Politická veřejnost jako souhrn podmínek komunikace, za nichž může dojít k diskursivnímu utváření mínění a vůle občanů, se tak může prosadit proti systému ekonomiky a administrativy a demokraticky tlumit kolonizující zásahy do oblasti životního světa.

Habermasovu *Strukturální přeměnu veřejnosti* lze číst jako povinnou četbu autora, jehož jméno je skloňováno ve většině západních sociologických diskursů, ale také jako úvod k velmi

široké a v našem kontextu velice aktuální problematice veřejné sféry a jejího vztahu k demokratickým institucím, občanské společnosti a politické kultuře. Demokratické procedury vždy fungují v rámci určitého veřejného prostoru a má-li být česká společnost úspěšně transformována a demokratizována, neobejdeme se bez systematické analýzy tohoto pojmu. Ostatně sám Habermas nakonec připustil, že politicky činné veřejnosti nestačí právní garance, je také odkázána na politickou kulturu občanů přívýklých svobodě.

Petra Gümpllová

Jürgen Habermas: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*

Praha, Filosofía 2000, 187 s.

V počáteční kapitole se Habermas zabývá otázkou krize. Pro Habermase znamená „krize“ stav, kdy se rozhoduje o dalším pokračování, či nepokračování systému. Termín sice do jisté míry přebírá z medicíny, jde mu však o to, definovat a popsat krizi společenského systému. Pochopení systémové krize předpokládá pochopení společenského systému v jeho celé genezi. Otázka: „Jsme-li schopni odlišit jádro systému od jeho prvků?“ (s. 11), nás vede k přesvědčení, že hranice a trvání společenských systémů je velice obtížnou záležitostí. Tělesné orgány mají svoji prostorovou a časovou mez. Společenské systémy jsou však nejen složitější, ale také nejednoznačně pochopeny. Habermas proto tvrdí: „Jestliže se systémy zachovávají tím, že mění obojí (jádro i prvky), tj. své hranice i svoji strukturální kontinuitu, ztrácí jejich identita ostře kontury“ (s. 12).

Systémová změna společnosti může znamenat na jedné straně zdokonalení systému, a tedy pozitivní změnu, na straně druhé může znamenat rozpad, zhroutení systému, a tedy krizi. Pojem krize tedy bezprostředně souvisí se změnou a pohybem společnosti k rozpadu a zhroutení. Krize vyplývá z dynamiky společenské změny. Tam, kde zůstává společenský systém bez změny, bez pohybu, nemůžeme o krizi hovořit. Stabilita je opakem krize.

Je jasné, že ne každá strukturální společenská změna znamená krizi. Subjektivní rovinu krize Habermas charakterizuje jako pozici subjektů, v níž členové společnosti zakoušejí strukturální změny jako vlastní ohrožení. Sociální identitu členové společnosti chápou jako hodnotu, bez níž nelze žít. Ohrožení sociální identity vnímají negativně jakožto krizi. Proto Habermas říká, že „krizové stavy mají formu dezintegrace společenských institucí“ (s. 12). Habermas vychází z přesvědčení, že společenské systémy mají vlastní identitu. Proto ji mohou také ztratit.

Revoluce lze tedy jasně odlišit od pouhých strukturálních přeměn. Ztráta identity společenských systémů souvisí sice s generační změnou, má však hlubší význam. Jde o změnu hodnot, kterou nenavodí pouze diskuse o hodnotách, ale přijetí nových či jiných hodnot. „Krizе identit souvisí s problémy řízení“, říká Habermas. Lidé, kteří řídí, si většinou problémový stav věci neuvědomují. Krize vyplývá z nějaké konkrétní situace (*objektivní*) a z (ne)pochopení situace (*subjektivní*). O společnosti jako objektivní a subjektivní realitě píše podobně Berger a Luckman v knize *Sociální konstrukce reality* (1999), kterou cituje také Habermas. Společenské systémy konstruují sociální realitu, a tím stojí „u zrodu“ krizí. Habermas vidí mezi životním světem a systémem určité napětí. Obě paradigmaty mají své oprávnění. Je zde přítomno i určité spojení. Rozhodující význam má však normativní struktura (hodnoty) životního světa, kdežto v případě společenských systémů se zabýváme spíše mechanismy.

Habermas proto upozorňuje: „Pojímáme-li společenský systém jako životní svět, pak aspekt řízení ustupuje do pozadí“ (s. 14). Řízení je totiž určitý mechanismus, proto ho potřebujeme zkoumat ze strany teorie společenských systémů. Společenskou krizi jako důsledek konkrétního stavu řízení zkoumá Habermas nikoliv z pohledu životního světa, nýbrž z pohledu teorie společenských systémů. Nezajímá ho proto „hodnota“, nýbrž způsob a „platnost“. Oceňuje proto také způsob myšlení N. Luhmanna, který „...provádí změnu v chápání takových pojmů, jako je poznání a diskurs, jednání a norma, panství a ideologické ospravedlnění vždy pod prv-